

Dimensiuni identitare în publicistica literară a exilului românesc: eseistica lui Horia Stamatu

Dan Anghelescu

Nu am putea vorbi despre o dimensiune identitară – și cu atât mai puțin despre un specific al literaturii noastre interbelice – fără a aduce vorba și despre fenomenul discret (dar persistent) al prezenței unei anumite incandescențe mistice. Impregnând, pe multiple planuri, ethosul întregii spiritualității românești, aceasta se cuprinde și se exprimă, complex și totodată lapidar, în ideea de *Ortodoxie*. Mircea Eliade văzuse în *Ortodoxie* „...*acel sens sublim al omului și al vieții la care se ajunge fie pe cale mistică (experiență individuală), fie pe calea etică (experiență de limitare a individului); fie prin contact cu Dumnezeu, fie prin contact cu umanitatea. Și – spune el – cred că la ortodoxie se vor opri cei mai mulți din ultima generație pentru că ortodoxia rezolvă antagonismul dinamic dintre Iisus și Apollon-Dionysos; pentru că sensul creștinismului e cel mai perfect spiritual, așadar cel mai real și mai fecund. Dar, problema ortodoxiei, a misticii și eticii ortodoxe se leagă de o sumă de întrebări care nu pot fi lăsate fără răspuns.*” (Eliade, 1990: 68)

Vorbim în fond despre o *stare spirituală* ale cărei efecte s-au văzut în apropierea create între generațiile de scriitori. Intelectualitatea tânără din perioada interbelică (Mircea Eliade, Vintilă Horia, Ștefan Baciuc, Petru Comarnescu, Anton Golopenția, Horia Stamatu, Constantin Noica, André Scrima, Dumitru Stăniloae) își continua spiritualmente antecesorii: pe Lucian Blaga, Nichifor Crainic, Vasile Voiculescu, iar aceștia, la rândul lor, îi urmaseră pe marii gânditori ai ecleziei sud-est europene: Lossky, Dionisie Areopagitul ori Grigore Palamas. Ortodoxia părea să ofere unica soluție capabilă să contracareze dominația și supremațiile *gândirii pozitiviste*. Se deschideau orizonturi de natură apofatică în modul de a gândi relația cu *Transcendența*, vizibile în scrierile unor Lucian Blaga, Nichifor Crainic, Vasile Voiculescu, Dumitru Stăniloae și – în fapt – în tot ceea ce au gândit și au scris cei ce se revendicau din trena ideatică a revistei *Gândirea*. Dar nu numai.

Ca poet și eseist, Horia Stamatu aparține tinerei generații de intelectuali interbelici și face parte din categoria rară a acelor scriitori despre care s-a putut spune că „ating, printr-o metafizică profundă și originală, starea de religiozitate/.../ (și) ajung la un anumit prag de reflecție lirică și de expresivitate, la o metafizică de tip liric în care miticul și religiosul se împletesc și se confundă/.../ acolo unde se sfârșește previzibilul, determinantul. Întâlnirea cu religiosul este în acest mod indirect posibilă /.../ fără concepte teologice”. (Simion, 1997: 137) Într-adevăr, eseurile lui – impregnate de o extraordinară forță de comunicare, cu vaste orizonturi deschise către timpul aural – se disting prin faptul că *simt/ pre-simt* sau

aproape că și schițează traiectorii și volute spirituale ale devenirilor fenomenului cultural românesc.

Dimensiunea identitară constituie una dintre preocupările constante ale eseisticii lui. Cu prilejul publicării, în traducere proprie, a celebrei conferințe intitulată *Hölderlin și esența poeziei* (*Hölderlin und das Wesen der Dichtung*), susținută de Martin Heidegger la Roma, în 1936, *notațiile* eseistului român deveneau, ele însele, o disertație. Desigur, dimensiunea identitară era abordată la momentul acela oarecum subsidiar, prin prisma unor analize asupra fenomenului de disoluție a spiritualității. Vorbind despre lumea contemporană „... zdrobită de industrie, ideologie și destrucție ecologică” (Stamatu, 1981: 191) și operând trimiteri către spiritualitatea din scrierile unor Jacob Böhme (*Aurora*), Novalis (*Die Cristenheit oder Europa* și poemul inițiativ *An Tiek*), Horia Stamatu evoca mișcarea romantică ce descoperise în lumea culturii superioare folclorul. Dar atenția lui se concentra asupra esențelor dimensiunii identitare întrezărită și ca vocație profetică a poetului (*poeta vates*). Considerațiile îl vizau pe Eminescu, „ultimul romantic al lumii”, în ipostaza celui care „a intuit ieșirea lumii din regimul cuvântului” ca să intre într-un regim „care nu mai întemeia nimic/.../ În locul unei *permanente întemeieri*, se accentuase acolo, s-a instituit *desființarea totală ca anti-esență a istoriei* /.../ mica noastră planetă, ajunsă un pumn de pământ în bătaia tuturor vânturilor din golurile ne-ființării.” (Ibid.: 192) Idei pe care le vom regăsi, desigur în formulări diferite, și la Vintilă Horia. Astfel, înțelegerea dimensiunii identitare se vădea legată indisolubil de străvechi experiențe care trimit cu gândul la spațiul spiritual al străvechilor traco-helenice, acelea din lăuntrul cărora poezia, religia și filozofia izvorăseră îngemănate sub irepresibila nevoie a umanului de a se comunica plenar. Dintr-o asemenea *întâlnire* și *iluminare* de sensuri *accentul identitar* se revendică impregnat de tensive și întregitoare idei. Să-l amintim pe Constantin Noica cel care adună laolaltă *Comuniunea, Comunicarea și Cuminecarea*. Dar și pe Hans-Georg Gadamer atunci când spune: „...ca orice fel de experiență, trăirea poetică, precum și cea religioasă resimt nevoia cuvântului. Acestui fapt îi corespunde sensul grecesc primordial al cuvintelor respective: poezia (*poein*) este *facere* prin cuvânt, iar *teo-logia* este *vorbire* despre divinitate. Nu trebuie să presupunem pur și simplu că avem de-a face aici cu *două lucruri deosebite, cu vorbirea poetică sau cu cea religioasă*. Este clar că nu se poate distinge cu ușurință între limbajul poeziei și cel al tradiției mitologice.” (Gadamer, 2000: 127)

Așa se face că perspectiva și temeiurile prin care eseistica lui Horia Stamatu abordează dimensiunea identitară constituie o contracarare a unui specific – din ce în ce mai vizibil în modernitatea noastră – același pe care îl sesizaseră încă Schelling și Hölderlin: *înnoptarea temeiului metafizic al sensului când timpul devine sărac* (*Zeit der Dürftigkeit*). Într-o lume traversată de o prăbușire a esențelor și valorilor fundamentale, *dimensiunea identitară* afirmă irepresibila și insațiabila *voință* de sens (the will of meaning), sensul capabil să configureze și să exprime irepetabilul, unicitatea, trimitând la mereu neliniștitoarea interogație heideggeriană

despre *Esența Temeiului* (*Vom Wesen des Grundes*). Așadar, dimensiunea identitară capătă o iradiație de marcă specială a lumii spirituale, de inefabilă pecete a *căderii prin timp* și totodată de refuz și ieșire dintr-o actualitate lipsită de plenitudine, dintr-un „*timp oropsit (dürftig) pe care îl trăim în istoria lumii de azi*” (Stamatu, 1981: 175), *timpul în care Zeii au părăsit lumea*. Se conturează aici elementele care, vizând esența *Poieticului*, îl fascinează și îl apropie – ca și pe Heidegger – de Hölderlin¹.

De altfel alegațiile sale au o deosebită limpezime: „Urmând pe Hölderlin, Martin Heidegger se depărtează de ceea ce știm despre *poiesis*, termen originar grec, fără să-l contrazică ci numai răscolind mai adânc în căutarea semnificației ultime a *actului poietic*/.../așa că nu ne oferă încă o teorie, ci cu totul altceva, mult mai profund.” (Stamatu, 1981: 175) Dimensiunea identitară devine astfel, pentru Stamatu, modalitatea gravă de interogare a literaturii ca lume aparte. *Specificul* se va distinge în reflexivitatea obstinată cu care investighează aspirând să o surprindă în amplitudinea unor semnificative construcții simbolice. Este probabil aspectul pe temeuriile căruia s-a spus că în eseistica lui transpare un *lirism al cunoașterii* ce ar avea *multe ecouri blagiene*. (Popescu, 1971: 143,144)

Dacă și despre poemele lui Horia Stamatu, în *Istoria sa*, Ion Negoîtescu afirmă că prin ele capătă contururi limpezi *o veritabilă theodicee*, nu este mai puțin adevărat că și eseistica lui *vine* dinspre sacralitate, respirând puritatea dintru începuturile lumii și neprihănitele lumini ale increatului. De unde și impresia de *minune a lirismului absolut* pe care o resimte același Negoîtescu. (Negoîtescu, 1991: 335) *Explorând* astfel tărâmurile *Poeticului* înțelegem că nici dimensiunea identitară nu poate fi gândită decât prin aceeași profundă și esențială apropiere cu sacralitatea. Atât pentru poet, cât și pentru eseist s-a spus că „religia are, constitutiv, o excelență estetică. Și în religie, și în literatură, trăirea se exprimă printr-o mare tensiune simpatetică, deși activă în domenii marcate de o anumită ambiguitate între imanent și transcendent, numen și natural./.../Față de sacru, literatura/arta, beneficiază de un impuls ludic apt de a instaura cât mai convingătoare universuri alternative.” (Ibid.:143)

Dar dimensiunea identitară – din perspectiva în care o abordează eseistul – se revendică cu temeuri profunde survenite și din cu totul alte teritorii decât cel al literaturii: „De-a lungul timpului trecut de la adoptarea creștinismului în limba latină de către strămoșii românilor (sec. IV), spune Stamatu, s-a dovedit cu prisosință că pentru civilizația românească primordială nu au fost formele religioase, ci spiritul creștin. Lipsa războiului religios la Români este cea mai importantă notă caracteristică a civilizației lor” (Stamatu, 1979: 144) Dar,

¹ Și aici se pot întrezări apropieri de acea problematică care, în întreaga lui eseistică, l-a preocupat și pe Vintilă Horia (despre timpul și despre *decăderile lumii contemporane*). Sunt interogații ce iradiază din scrierile marilor gânditori începând de la Nietzsche, Oswald Spengler, Husserl, Heidegger ori Valéry, dar și de la ezoterici precum René Guénon (v. *Criza lumii moderne* – cea de-a patra vârstă Kali-Yuga, *vârsta sumbră*...).

dezvoltând el ideea și apropiind-o de tragica actualitate, rezultă că în România războiul religios a început să se desfășoare în spațiul concentraționar păzit de oamenii generalului rus Nikolschi, atunci când, de pildă Nichifor Crainic, fost profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău „...trebuia să mărturisească superioritatea temnicerului față de Dumnezeu, pentru că temnicerul putea să-i dea o lingură de supă în plus.” (Ibid.: 145)

Tot ca o trăsătură identitară eseistul o întrezărește în faptul că civilizația românească *s-a centrat mai mult în sacru decât în juridic*. Ceea ce ar fi influențat mult limba românească, această centrare fiind nu formală, ci de tip organic. Românii, subliniază el, *au fost dintotdeauna toleranți față de alte credințe religioase, la ei nu s-ar fi putut nicicând întâmpla o noapte a Sfântului Bartolomeu*.

Prin urmare, *absența/dispariția* dimensiunii divinului nu poate avea drept consecință decât o disoluție și o inevitabilă *exticție a înseși dimensiunilor noastre identitare*. Aceasta este gândită și ca esență istorică participând la un anume tip de ființare. Utilizând o veritabilă arheologie a cuvintelor, autorul amintește de cultul antic *Hestia-Vesta*, cult al „*vetrei, al căminului, care este simbolul casei, al familiei, al continuității familiale sau chiar civice, cum era cultul roman al focului păzit de Vestale*. În orice caz este vorba în această rădăcină de ideea *permanenței...*” (Ibid.: 188)

Dimensiunea identitară are deci o legătură esențială cu *Poetul* înțeles în ipostaza de *întemeitor prin cuvânt*. Dintr-o asemenea perspectivă el reamintește dialogul lui Socrate cu Hermogenes din Cratylus în care se sublinia că *poezia este izvor de realitate, întemeiere prin cuvânt, că poetul este dător de noimă (nomothet), legislator, dat fiind că poezii sunt cei care au dat nume zeilor*. Atunci când Hölderlin susține că „omul trăiește poetic pe acest pământ” se subînțelege că a fi poet înseamnă a poseda harul prevederii, al unei deschideri spre viitor, ceea ce presupune *profeția*. (Ibid.: 176) Prin urmare, dimensiunea identitară se deslușește începând cu *Nomogenetica*, cu nașterea numelor, ce se vădește ca un fenomen deosebit de complex și impregnat de unicitate. Aici „sacru se împletește cu umanul prin *inspirație* și numai astfel ființa umană se definește inconfundabil ca atare, adică atunci când omul s-a găsit pe sine *identificându-se* l-a găsit și pe Zeul ce se confundă cu *este*, deci *Vesta*. Cel care asemenea descoperitorului de izvoare, găsește și este purtătorul acestei permanențe a calității pe care o numim *este* și pe care o ține ca pe un potir în *cuvânt* e poetul. Așa cum focul Vestei, simbol al permanenței lui *este*, nu trebuie să se stingă, nici cuvântul poetului nu trebuie înăbușit.../este rămâne etern, prezent și inefabil cu *Cel ce este mai înainte de toți vecii*”. (Ibid.: 188)

Dintr-o perspectivă apropiată sunt expuse ideile din eseu *Între utopia orfică și hieraticul mioritic*. *Disoluția dimensiunii identitare se petrece în timpul în care lumea, spune Stamatu, este „zdrobită de industrie, ideologie și destrucție” iar poezii nu mai umblă „prin noaptea cea sfântă” să vestească ceva pe urmele foștilor preoți. Ei și-au pierdut darul profetic*. De unde și întrebarea gravă pe care comentatorul o decupează din poemul lui Hölderlin: *La ce bun poezi în vremuri*

oropsite? (*Weiss ich nicht und wozu Dichter in dürftiger Zeit?*). Răspunsul apasă asupra întregii noastre epoci. Întoarcerea la *poeta vates* care – asemenea vestalelor – întrețin temeiul (esența!) existenței noastre în *Logos* pare a fi devenit o necesitate imperioasă, având în vedere că în locul întemeierii (deci al esenței) *timpul nostru e dominat de anti-esența istoriei*. (Din nou o apariție a *Timpului și a Istoriei*....prezență obsesivă ca și în scrierile altor exilați: Vintilă Horia, Mircea Eliade sau Ștean Baciuc)

Horia Stamatu posedă și încearcă să pună în lumină o înțelegere nu doar a fenomenului literar ci – într-o măsură egală – și a interdependențelor ce operează în stările actuale ale lumii, subliniind esența subtilă ce „leagă” între ele fenomenalitățile: „*Cine reduce istoria la politică face o gravă eroare. Istoria este fundamental logos (de la lego, a aduna, a lega, a pune împreună). Dar astăzi politica este tot mai departe de logos, /.../ În lipsa logosului politica nu mai are de apărut nimic decât pe ea însăși, adică nu e decât o persistență a forței care constrânge, însă nu leagă.*” (Stamatu, 1985: 13)

Actualitatea, clarviziunea și profunzimea acestor aserțiuni sunt tulburătoare. Tot ceea ce ni se spune pare a fi scris din însăși proximitatea zilei pe care o trăim, a prezentului. Nu mai puțin uimitoare sunt analizele pe care le întreprinde asupra fenomenului literar al exilului românesc: „*Poezia exilului nostru este la cea mai înaltă expresie când ajunge la contingențele ei naturale cu oracolul, profeția și apocalipsa./.../ Vorbind de **Oficiul poetului**², un mare poet german de la începutul declinului acestei modernități pe care o înmormântăm azi, ne amintește exemplare care sunt temeiurile poeziei, adresându-se celor ce îndeplinesc acest Oficiu: de ce oare poete, vei fi ascultat profeții Orientului, și imnurile Helenilor, și mai de curând tunetul? Într’adevăr, acestea răsună în cea mai mare parte a poeziei românești din exil, și în raza lor de luptă poeziei, cum spune Dumitru Ichim, pentru întoarcerea logosului la el acasă, aceasta fiind ultima speranță a popoarelor amenințate cu dizolvarea, de a-și veni din nou în fire./.../ Când puterea lumii nu mai are nimic de-a face cu poezia, cu poezii, când este deci ruptă de cuvânt, din putere a lumii se transformă în agent al neantului./.../ Istoria este în mit, mitul în cuvânt, și cel mai adânc operează în cuvânt poezia. Genocidul nu este doar masacrarea unor corpuri vii, ci este și vitriolarea miturilor unui neam, și chiar ale unei lumi.*” (Stamatu, 1985: 13)

Este cât se poate de limpede: conservarea/ păstrarea dimensiunii identitare – așa cum o înțelege eseistul – impune *întoarcerea Logosului la el acasă*. Ceea ce ar echivala cu o mutație taumaturgică menită „să scoată oamenii din sălbăticia din care nici măcar creștinismul nu-i mai poate scoate, așa cum se arată azi cu mai multă violență ca oricând.” (Stamatu, 1979: 156) Continuându-și ideea, Stamatu mai spune că această mutație, pe care ar fi s-o așteptăm de la Orfeu, ar fi forțată

² În germană *Dichterberuf*, termen pe care Horia Stamatu l-a preluat din scrierile lui Hölderlin și pe care, în eseu intitulat *Între utopia orfică și hieraticul mioritic*, îl explică astfel: „cuvânt întreg care cuprinde și sensul de *oficiu*, și de *mesagiu*, și de *meșteșug*, și de *vocație*. (Stamatu, 1979: 155)

prin ceva ce „*toda sciencia transcendiendo*”³, depășește orice știință, filozofie sau religie. El reia afirmațiile unuia dintre personajele lui Eliade în care „sensul mesagiului lui Orfeu” susține că „*Poesia* este nu numai o soteriologie, dar și o tehnică politică. Numai poezia ne mai poate mântui, mai poate schimba omul...”

Analizele eseistului au o adresă clară: *epoca destrămărilor actuale, epoca ale cărei baze au fost puse de Revoluția Franceză. De atunci încolo, salvăticirea* – ni se spune – *a făcut un enorm și monstruos progres.*

Este evident că toate aserțiunile și demonstrațiile autorului aflat în exil se instrumentează cu un limpede gând la ceea ce se petrecuse – și continua să se petreacă – în România.

Bibliografie

- Eliade, Mircea. (1990), *Sensul Itinerariului spiritual*, în vol. „Profetism românesc” (vol.1), București, ed. Roza Vinturilor.
- Gadamer, Hans-Georg. (2000), *Experiența estetică și cea religioasă*, în vol. „Actualitatea Frumosului”, Iași, ed. Polirom.
- Manolescu, Florin. (2003), *Enciclopedia exilului literar românesc, 1945-1989*, București, ed. Compania.
- Negoșescu, Ion. (1991), *Istoria literaturii române*, vol.I, București, ed. Minerva.
- Noica, Constantin. (1995), *Meditații introductive asupra lui Heidegger*, în vol. Martin Heidegger, „*Originea operei de artă*”, București, ed. Humanitas .
- Popescu, Titu. (2006), *Horia Stamatu*, București, ed. Criterion Publishing.
- Popescu, Mircea. (1971), *Dialogurile lui Horia Stamatu*, München, *Revista Scriitorilor Români*, nr. 10.
- Simion, Eugen. (1997), *Fragmente Critice*, vol.1. Craiova, ed. *Scrisul românesc*.
- Stamatu, Horia. (1979), *Între utopia orfică și hieratismul mioritic*. München, *Revista Scriitorilor Români*, nr. 16.
- Stamatu, Horia. (1981), *Hölderlin și esența poeziei de Martin Heidegger*, München, *Revista Scriitorilor Români*, nr.18.
- Stamatu, Horia. (1985), *Sub semnul poeziei*, Ontario, Canada, revista *Cuvântul românesc*, anul 10, nr.110.
- Stamatu, Horia. (1977), *Timp și literatură*, München, *Revista Scriitorilor Români*, nr.14.

³ Citat din versurile lui San Juan de le Cruz pe care Horia Stamatu l-a tradus în întregime în limba română.